

Juhász Gyula költői nyelvének szótára

SZERKESZTETTE BENKŐ LÁSZLÓ

„Petőfi költeményeiben a következő idegen neveket találtam (a bibliai neveket kivéve): Homér, Xerxes, Szókratész, Caesar, Cassius, Brutus, Osszián, Petrarca, Tell Vilmos, Shakespeare, Byron, Rousseau, Desmoullins, Camill, Napóleon, Beaurepaire, Latour. Ezek a nevek olyan komplexumot adnak, amelyből kellő lélekelemzéssel Petőfi egész érzelem- és gondolatvilága kideríthető.”

Juhász Gyula írta ezt egy aforizmájában 1925-ben. Alapigazsága az ő költői névkincsén is igazolható, mégpedig különösen, ha gyakorisági sorrendbe szedjük őket. Elvben véletlen, valójában azonban bizonyítást nyer, hogy a törvényszerű, a lélek mélyén rejtőző indítékok eredője, hogy Juhász Gyula költői alkotásaiban Petőfi neve fordul elő a legtöbbször: 46 ízben. S utána *Ady* (26), *Arany* (22), *Krisztus* (16), *Jézus* (12), *Dugonics* (9), *Balassi* (5), *Mórá* (5), *Zrínyi*, *Vörösmarty*, *Kosztolányi*, *Don Quijoté* (3—3), *Petőfi Zoltán* (2), s az egyszer előfordulók közt olyanoké, mint *Krúdy Gyula*, *Móricz Zsigmond*, *Tabódy Zsolt* s így tovább.

A kedvelt szavak is „kellő lélekelemzéssel” rávallanak használójukra. A névelőket, kötőszókat, névmásokat figyelmen kívül hagyva, az érdemi szófajokat — névszókat, igéket — gyakorisági rendbe szedve Juhász Gyula tucatnyi legkedveltebb szava — ki tagadhatná — szintúgy jellemzi érzelem- és gondolatvilágát, mint Petőfit az iménti névcsozor, vagy Juhászt is az ő műveiben előforduló személynevek gyűjteménye. Íme: *ég* (649), *élet* (619), *szív* (597), *nagy* (582), *szép* (563), *magyar* (504), *minden* (481), *bús* (429), *dal* (429), *lélek* (424), *világ* (418), *mély* (406). Nem akarok kaput nyitni az önkényes belemagyarázások előtt, de aki kicsit ismeri Juhász költészetét, minden felsorolt szónak megleli magyarázatat az egész életműben. Ahogyan a Goethe-szótár egyik bűvára megfogalmazta: a szókincsben a költő világfölfogása tárul elénk, a szavakból kibontakozik a költő egész érzés-, élmény- és eszmevilága, megmutatkozik egyénisége. „A szó a jellem jelképévé válik.”

Benkő László, akinek két évtizedes, fáradságos munkájának köszönhetjük, hogy *az első magyar költői szótár, a szegedi költő életművéből és Szegeden is született*, a szótár készítésével párhuzamosan már egy gyűjteményes kötetre való tanulmányban elemezte a költő szókincs tanulságait. A szótárkészítés elméletére és módszertanára vonatkozó dolgozatait most nem említve, csak a költő *bús* szavának jelentésváltozataival, nyelvi alakjainak ö-zésével és kedvelt szavainak tanulságaival foglalkozó írásaira utalok, melyek mindjárt be is mutatják a most megjelent szótár hasznosításának lehetőségeit. Utóbb említett tanulmányában elemzi például a *béke* szó jelentésárnyalatait Juhász költészetében. A szótárban még tovább finomította akkori megállapításait, a korábbi három helyett most négy jelentést különböztet meg. A végső következtetését ez csak megerősíti: Juhász Gyula pacifista költő. Az egész emberiségnek békét — a háború kizárását, a társadalom nyugalmas építőmunkáját, az egyes ember lelkének, kedélyének zavartalan derűjét, a természet megnyugtató csendességét — kíván; hirdeti, hogy az életet fönntartó, előrevivő munka alap-

föltétele a béke. „*A munka a rend és a béke*” — írja *A Munkásotthon homlokára* című nagy versében, s ebben az azonosításban határozottan megmutatkozik Juhász Gyula szociális gondolkodásmódja. S ez is mutatja, milyen szoros az összefüggés a költői szóhasználat és a világnézet között.

Az írói szótár új műfaj a magyar tudományban. Előzményei között a Homérosz-kutatás glosszáit szokás említeni: a görög-latin szerzők, majd a Biblia szövegeinek magyarázataiból sarjad ki és válik el századunkra három tudományág is: az írói szótár, a textológia (szövegfilológia) és az *explication de textes* (szövegelemzés). Nálunk Lehr Albert Toldi-magyarázata (1882) tesz kísérletet először egy író szókincsének leltározására, de szétszórtan, a mű rendjében közölt jegyzetekben. Betűrendi összeállítást Mikszáth szavairól Rubinyi Mózes szótára (1910) ad első ízben. Ezek azonban mégsem tekinthetők igazi írói szótáraknak, mert lemondanak a teljességről, s csupán „szemelgetnek” a költői szókincsből: csak a szerkesztők egyéni ismerete, véleménye, ízlése szerint érdekes vagy magyarázatra szoruló (tájnyelvi, régi, egyénies stb.) szavakat vették föl. Ennek hasznát sem lehet persze tagadni, de a korszerű írói szótár, amelynek hazai első példáját tarthatjuk kezünkben, a teljességgel sokkal több célt szolgál.

Legalábbis hármát. Mindenekelőtt *magának a költőnek jobb, mélyebb megértését*. Ebben a szótár támaszkodhatott a *Juhász Gyula Összes Művei* kritikai kiadás első három kötetének (1963) jegyzeteiben adott tárgyi magyarázatokra, hiszen az egész szótár erre a műre épül, innen veszi címszavait, példamondatait, utalásai is erre vonatkoznak. De Benkő egyszersmind ki is egészíti a kritikai kiadást: pl. a *Princesse lointaine* verscímnek és egy japános vers ezzel azonos kifejezésének („a távoli hercegnő”) megfejtí forrását, amikor ebben Jaurfé Rudel középkori trubadúrra való utalást ismer föl. Mindez azonban elenyésző ahhoz képest, amit Benkő nem a tárgyi, hanem a *jelentéstani magyarázatokban ad*, s ez már szinte teljesen új a kritikai kiadáshoz képest is, sőt most már ő teszi lehetővé (esetleg egy újabb kritikai kiadásban) a kulcsfontosságú szavak behatóbb, tüzetesebb értelmezését. Csak egyetlen példát: a *ver* igének, mely 59 esetben fordul elő a költői oeuvre-ben, *tizenhatféle* jelentésárnyalatát különbözteti meg! Juhász Gyula verseinek magyarázata, elemzése irodalomtudományunkban eddig egyedülálló segítséget kap tehát a költői szótárban; *nélküle ezután nem lehet Juhász-versről beszélni*.

A másik, még mindig filológiai, nyelv- és irodalomtudományi hozadék a szótárban: összehasonlító forrásanyag általában a magyar szókincs, benne természetesen főként a költői nyelv, tanulmányozásához. Ebben másfajta (nyelvjárási, értelmező, szófejtő stb.) szótárainkkal együttesen jut szerepe. A közelmúlt két értelmező szótára (a nagy és a kicsi) bőségesen élt írók, költők műveiből vett példákkal. Szómagyarázatokban, stilisztikai elemzésekben ezután egészen bizonyosan gyakran találkozunk majd a Juhász költészetéből vett összehasonlító idézetekkel. Ezek eddig megbújták az életműben, most Benkő kiemelte őket, a filológiai vizsgálódás számára fölkinálta. Jelentéstani tanulságaik bizonyára *megtermékenyítik mind a nyelvtudományi, mind a szűkebb stilisztikai kutatásokat*.

Végül, de nem utolsósorban az írói szótárnak, elsőül tehát a Juhász Gyula-szótárnak (majd az előkészületben levő, hamarosan megjelenő Petőfi-szótárnak is) a szaktudományok közvetlen szolgálatán kívül *nyelvművelő hivatása* is van. A közoktatásban és a közéletben egyaránt példamutató, irányító zsinórmértéke lehet a költői szókincs és szóhasználat a nyelvhelyességnek és a nyelvi szépségnek. A költői szótár egyszersmind a nyelvteremtő egén hozzájárulása a közösségi nyelvkincshez. Ez a nyelvteremtés egyáltalán nem föltétlenül új szavak alkotásában ölt testet (Juhásznak csak egyetlen egyéni leleményű szavát ismerem, bár éppen ezt nem mondja újnak a szótár, a *temető* rokon értelmű szavaként megalkotott *őskertet*), hanem többnyire új összetételek és új kifejezések (frázisok) előszikráztatásában, de nem utolsósorban a már említett jelentésárnyalatok létrehozásában.

Mint hogy azonban ez a szótár mégiscsak egyetlen nyelvalkotónak, Juhász Gyulának szókincsét teszi közzé, *elsősorban a Juhász Gyula-kutatás számára fölbecsülhetetlen gazdagodás*. Benkő László már említett elemző tanulmányai után most

már más kutatók is meríthetnek belőle. Csak a termékenyítő szempontot kell meg-
 lelteniük, s ezt a kutatómunka többnyire hozza magával, hogy hálójukat a szótár
 ömlő gazdagságába meríthessék, és kihalászhassák belőle a céljukhoz szükséges
 példatárát. Hogy a divatos, látványos, de valóban nem öncélú szóstatisztikához ka-
 nyarodjak vissza, az sem lehet véletlen, hanem a költő élményeire, emlékeire,
 vágyaira nagyon is jellemző, hogy milyen városneveket emleget legsűrűbben. *Szeged*
 az első (36), utána — a magyar fővárost megelőzve! — *Párizs* következik (32), csak
 ezután *Buda*, *Pest* és *Budapest* (31), majd *Várád* (17), *Velence* (9), *Szakolca* (8),
Pozsony (6), *Máramarossziget* és *Léva* (3—3). De ha netán a költőnek a tech-
 nika iránti érdeklődését akarná tanulmányozni, el is csodálkozhatna, hogy a *rádió*,
 a *repülőgép* mellett az *autó* nem kevesebbszer, mint tizenötször fordul elő a költői
 szókincsben. Olykor a tanulság negatív: Juhász Gyula lírája jellegzetesen közéleti,
 politikus költészet, ám a *politika* szó verseiben egyetlenegyszer fordul elő, az is
 egy napi bökversben. Minél sem jellemzőbb arra, hogy a költő közösségi mondani-
 valója mélyebb nyelvi rétegekben, nem a fölszínen formálódott ki. A szótár termé-
 szetéből adódik, hogy az olyan jelzős kifejezésnek, mint az *új hit*, amely Juhász
 világnézetének és költészetének 1919 és 1925 között fontos sarkköve, elsikkad sajtó-
 s és jellegzetes értelmezése. Csak a *hit* alatt találunk rá, jelzőinek felsorolása
 végén, meg az *új* negyedikként felsorolt jelentésárnyalatoként, de mindkét helyen
 fölolvad a többi között.

Ez a szótár formális jellegéből következik, s ezt nem róhatjuk föl a szerkesztő-
 nek. Azt sem, ami legnagyobb fájdalmunk, hogy a nagy, általában 15-nél nagyobb
 gyakoriságú szók cikkekben mellőzni volt kénytelen a teljes bemutatást, sőt *még a*
lelőhelyek felsorolását sem adhatta. Főként ezt sajnálom, hiszen ezzel megfosztotta
 a kutatókat egy-egy szó teljes anyagon való vizsgálatától. A példamondat hiányát
 elviselnénk, hiszen azt — éppen az utalások révén — a kritikai kiadásban, amely-
 nek használata a szótár forgatásakor különben is nélkülözhetetlen, könnyedén meg-
 találhatjuk. De utalás híján hogyan? S annál bosszantóbb ez a vélt takarékoság,
 mert ezek az utalások Benkő birtokában vannak, ő fáradtságosan összeszedte őket,
 s most a kutatónak, ha nem nélkülözheti (a teljes körültekinvés, a Benkőtől kapott
 értelmezés esetleges fölülbírálata végett), újból — az egész életmű átbúvárlásával!
 — össze kell keresnie őket. Egyébként az a technikai megoldás sem szerencsés,
 hogy a szócikkekben a kiegészítő szavak (jelzők, főnevek, vonatok stb.) el vannak
 szakítva az utaló számoktól, így nagyon nehéz megtalálni, melyik szóhoz melyik
 utalás tartozik. Célszerűbb lett volna minden szó után megadni az utaló számot;
 ezzel nemcsak megkönnyítette volna a szerkesztő a megtalálást, hanem megtakarít-
 hatta volna a szavak közti vesszőket is (a számok önmagukban elválasztották volna
 a szavakat), így helyet takaríthatott volna meg.

Van néhány észrevételem egy-egy szó értelmezéséhez is. Többnyire a tárgyi ma-
 gyarázatokban látom azt a közös hibát, hogy a meghatározás egy síkkal *elvontabb*
a lehetségesnél: nem helytelen, de nem eléggé tüzetes; divatos szóval: konkrét.
 Néhány példa: Bukosza Tanács Ignácot *népzénesz*nek mondja; jobb lett volna kö-
 zelebről meghatározni, ahogy a kritikai kiadás tette is: *kecskedudás*nak. A *destruk-*
tív valóban az általánosan kialakult értékelést, hitet leromboló megnyilatkozás
 jelzője, de 1922-ben megint csak konkrétan: ellenzéki, *baloldali* értelmű, sőt Juhász
 Gyula (és nem utolsósorban Móra Ferenc) száján némi öngúnyos árnyalata is van;
 hogy ti. éppen őket, a haladást szolgáló („konstruktív”), demokratikusan gondolkodó
 embereket bélyegzi az ellenforradalom destruktívának, holott igazában az ellenforra-
 dalom a létbizonytalanságot, rendtelenséget, eszmei zűrzavart hozó, tehát szó szerint
 bomlasztó, destruktív. A *Dokumentum* sem egyszerűen „tárgyi bizonyíték”, hanem
 Kassák Lajos ilyen című folyóirata. A *hangzatka* sem általában „kis dallam, ver-
 sike”, hanem Virág Benedek teremtette szó a *szonett* megmagyarítására. A *kioszk*
 általában valóban kerthelyiséggel ellátott (nyári) vendéglő, de Szegeden ez konkrét-
 an a *vármadarványt* jelenti. A *komiszáros* is pusztai rendfőnrtartó közeg, de van
 pontos, konkrét megfelelője is: *csendbiztos*. *Mári néni* Juhász Gyulának valóban
 „idős rokona” volt: *anyai nagynénje*. A *Munkásotthon* sem általában valamely

munkásszervezet mozgalmi és művelődési központja, hanem a szegedi munkásság székháza 1919-ben: a Berliini (ma Moszkvai) körút 16. sz. alatti kaszárnya. Ezért is írjuk nagy kezdőbetűvel. (Ez a címek verzál szedése miatt elsikkad.) A *néne* 2. jelentésében sem általában idősebb ismerős nő, hanem a *nagynéni* megnevezése rejlik. A *tápai Krisztus* című versben a *porta* sem hatáskört jelent, hanem egészen konkrétan *telket (várja az időt, Mikor saját portáján úr leszen)*. S. M. meghatározása is szabatos volna, ha ismeretlen szegedi *nő* helyett *színésznőt* mondanánk.

Más természetű értelmezési különvéleményem is akad. A *vak ablak* valószínűleg nem *képzelt* ablak, hanem az a *vakablak*, amely a *Szegedi Szótár* szerint *befalazott* ablak. *Atalanta* nem mitológiai hősnő, csupán írói képzelet szülte, Pierre Louys teremtette regényalak, Juhász daljátékában drámai főszereplő. *Bob* Sz. Szizgethnek nem *beceneve*, hanem *írói álneve* volt. A *boróka* Juhász használatában nem pálinka, hanem *borocska*. A *darvadozás* a nép, Tömörkény és így Juhász értelmezésében is, mint Mészöly Gedeon külön tanulmányban kimutatta, nem melázó, búsongó gubbasztás, hanem „*a sötétben való beszélgetés művészete*”, halk, hangulatos diskurzus lámpagyújtás előtt. *Irma* kapcsán vezetéknevét is meg lehetett volna említeni (*Cserey*). A *közanya* kapcsán meg azt, hogy akár a *darvadozás* vagy a *nincsetlen* (Juhász versében — nem lehetetlen, hogy sajtóhibaként — *nincstelen*), Tömörkénytől tanult szó. *László Lajosné* nem tartozott a költő *baráti*, csupán *ismeretségi* köréhez. A *macskajaj* nem macskanyávogásra emlékeztető üres fecsegés, hanem — ahogy az *Értelmező Szótár* is ismeri — *másnapos állapottal járó rossz közérzet*. *Magduska* nem volt Espersit János *társaságához* tartozó kislány, hanem csak egy házban lakott vele: a háztulajdonos lánya volt. A *mécs* értelmezésében említést érdemelt volna, hogy a tollhoz hasonló jelentésváltozáson ment át: a sírokon már Juhász idejében is *gyertya* égett, nem hagyományos mécs; a régi szó tehát itt új tartalmat főd. A *mester* első jelentése kétfelé oszlik: a példák egy részében valóban alkotó művészt jelöl, de az első példamondatban, a *Fotografiák* című versben — megint: konkrétan — *fényképészmestert* jelent, aki színes képeket is csinált, akkor még festett. Az *öl* szónak is van a versek egy jó részében *női szeméremtest* jelentése; az *Értelmező Szótár* ezt is ismeri mint irodalmi szót (azt hiszem, főként Szabó Lőrinctől). A *regényke* nem *tartalmában* kis igényű regény, hanem *terjedelmében*. A *rohateci Mária* — ezt én is csak tavaly nyár óta tudom ilyen pontosan — nem *kegyhely*, csupán egyszerű kis kápolnácska (kaplička) Rohatec és Szokolca között.

Benkő dicséretes szerénységgel sok helyt megkérdőjelezi, *talán* szócskával jelzi értelmezésének bizonytalanságát. Néhány helyen (*Anna* 3., *eláll*, *expressio*, *Szabadság-szobor* stb.) ezeket bizvást elhagyhatjuk. Kár viszont, hogy nem egyöntetű az eljárása a személyek magyarázatában. Hol közli az illetők születési és halálozási évét, hol nem. Ahol közli is, jobbára a kritikai kiadás alapján teszi, nem veszi figyelembe, hogy azóta tíz év eltelt, s Juhász kortársai időközben meghaltak. Talán csak Gózon Gyula a kivétel, nála pótolta. Szomaházy Istvánnak a kritikai kiadás annak idején csak születési évét adta meg; azóta azonban megjelent az irodalmi lexikon, s abból nem csak halála éve derült ki, hanem az is, hogy a kritikai kiadásban szereplő születési év sem volt pontos. Nem nagy jelentőségű dolog ez, hiszen nem az írói szótár szerepe a lexikális tájékoztatás, ám ha vállalkozik erre, következetesen érdemes tennie, mert különben *megzavarja a benne bízó használót*.

Mindez azonban szinte semmi ahhoz a hatalmas, kereken 12 000 *címszót* tartalmazó, 1373 *versből* kiemelt adattárhoz képest, amit Benkő László munkájának eredményeképpen a tudomány és a nyelvi műveltség hasznélvezői ajándékba kaptak.

Külön öröm, hogy mi, szegediek ezzel ünnepelhetjük Juhász Gyula születésének 90. évfordulóját.

PÉTER LÁSZLÓ